

Олег Рішняк Oleh Rishnyak

кандидат мистецтвознавства, докторант кафедри історії музики
Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка,
викладач циклової комісії «Музично-теоретичні дисципліни»
Київської муніципальної академії музики імені Р. М. ГлієраPhD of Art Criticism, Postdoctoral researcher at the Lviv Lysenko
national music academy; Lecturer at the Cycle Commission
“Musicaltheoretical disciplines” at R. Glier Kyiv Municipal
Academy of Musice-mail: olegrishnyak@ukr.net | orcid.org/0000-0002-2423-4843

Реставраційна діяльність в Україні в контексті світових пам'яткоохоронних тенденцій

Restoration Activities in Ukraine in the Context of Global Conservation Trends

Анотація. Досліджено поточний стан української реставраційної галузі в контексті розвитку нових світових теоретичних концепцій, зумовлений загрозами та викликами сучасності. Окреслено загальні тенденції до переваг політико-економічних інтересів над культурними цінностями, визначено суспільну значущість об'єкта мистецтва як вагомий чинник його сталого збереження. Звернено увагу на особливості розвитку реставраційної діяльності в Україні, виявлено основні вади та проблеми, спрогнозовано шляхи розвитку національної реставраційної галузі в річичі напрацювань світової реставраційної науки. Мета статті полягає у вивченні стану реставраційної справи в Україні, впливу нових світових концепцій та практичних підходів до збереження та розвитку вітчизняної реставрації. Визначено, що основними методами залучення громадськості до пам'яткоохоронних і реставраційних заходів є ревалоризація, комунікація фахівців із широкою суспільною аудиторією, впровадження освітніх програм для різних вікових груп.

Ключові слова: реставраційна діяльність, реставрація, пам'ятка, охорона пам'яток, об'єкт культурної спадщини.

Постановка проблеми. Реставраційна діяльність в Україні, активно не включена у світові процеси теоретичного і практичного розвитку, значною мірою і досі перебуває у стані, сформованому ще радянською реставраційною доктриною. Вивчення нових реставраційних концепцій та практичних підходів до збереження об'єктів культурної спадщини розширить потенціал вітчизняної реставраційної галузі, забезпечить її розвиток у контексті світових наукових тенденцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Через глобальні виклики сучасності збереження матеріальних об'єктів культурної спадщини вимагає пошуку нових теоретичних підходів до питань збереження та реставрації. Ґрунтовному дослідженню теми присвятив свої праці С. Муньос-Віньяс [10]. Порушував зазначену проблематику і Д. Ловенталь [4]. Збереження світової культурної спадщини в контексті загроз сьогодення розглядають у своїх статтях Дж. Друзік [12], К. Кемерон [3], Ю. Бобров [1]. Проблеми реставраційної науки, зокрема навчального процесу у вищих освітніх закладах, аналізує Дж. Ешлі-Сміт [7]. Вивченням сучасного розвитку реставраційної справи в Україні сьогодні займаються В. Цитович [6], Т. Тимченко [5], В. Карпов [2].

Метою статті є дослідження стану вітчизняної реставраційної діяльності у контексті розвитку нових

світових реставраційних концепцій та практичних підходів до збереження матеріальних об'єктів культурної спадщини.

Виклад основного матеріалу. Реставраційна діяльність як складова культурного життя сучасного соціуму сьогодні стикається з низкою загроз, зумовлених політичними та економічними чинниками, а також зі швидким розвитком різноманітних суспільних процесів. Стає все більш очевидним, що теорія реставрації, сформована у 1950–1960-х роках лише на наукових засадах, вже неспроможна упоратися із новими викликами. Ілюстрацією переважання політико-економічних інтересів над культурними цінностями є цілеспрямоване руйнування об'єктів світової культурної спадщини у зонах воєнних конфліктів та нищення значних історичних територій задля реалізації великих інфраструктурних проектів [3, с. 4]. Невідворотні процеси урбанізації змінюють сформовані століттями архітектурні ландшафти. Новими глобальними загрозами для пам'яток стають зміни клімату, забруднення довкілля [8, с. 2], культурний туризм [4, с. 13] тощо. Розбіжності в трактуваннях базових теоретичних понять, таких як автентичність та цінність об'єктів мистецтва, у «західному» культурному просторі та країнах Далекого Сходу загострили кризу сучасної пам'яткоохоронної доктрини [1, с. 14]. У пошуках нових ефективних моделей

охорони культурної спадщини наукова спільнота розглядає суспільну цінність пам'яток як основний чинник їхнього сталого збереження. У цьому контексті напрацьовуються ідеї соціалізації реставраційної діяльності, «адаптивної етики», «переговорної реставрації», в основі яких лежить усвідомлення необхідності включення об'єктів минулого в сучасний культурний простір [10, с. 30]. Задля збереження об'єктів культурної спадщини сьогоднішні реалії вимагають «переосмислення способів передачі сенсу твору мистецтва чи його культурного вияву між нинішнім та майбутніми поколіннями» [9, с. 103].

Різниця в регіональних підходах до питань охорони матеріальних культурних надбань зумовлена не тільки філософськими концепціями. Головним фактором стає економічний розвиток країни, який визначає технічні та фінансові можливості національної пам'яткоохоронної галузі.

У цьому контексті Україна не є винятком. Збереження українських об'єктів культурної спадщини лежить у річищі глобальних викликів, а розвиток реставраційної діяльності залежить як від економічних чинників, так і від суспільно-політичних пріоритетів. Засудження комуністичної ідеології та процес декомунізації торкнулись багатьох мистецьких творів доби тоталітаризму. Яскравим прикладом переважання ідеологічної складової над автентичністю та художньою цінністю стало знищення пам'ятника бійцям Першої кінної армії в смт Олесько (Львівщина). Триває суспільна дискусія про долю монумента М. Щорсу в Києві. З іншого боку, політична воля та бажання українського суспільства повернути свої втрачені духовні символи були причинами відбудови Михайлівського Золотоверхого (1998) та Успенського соборів (2000) у Києві, Володимирського собору в Херсонесі Таврійському (2004) та багатьох інших. Економічні переваги, які передбачав проект будівництва готельного комплексу, домінували над культурною цінністю значної частини некрополя Херсонеса Таврійського, де 2008 року бульдозером було знищено культурний шар з похованнями-склепами античного періоду та раннього середньовіччя.

Відсутність суспільної цінності та бажання змінити пам'ятку відповідно до сучасних смаків та уподобань призводить до непоправних втрат. У 2007–2010 роках у Святотроїцькій церкві (XV) Межиріцького чоловічого монастиря заради виконання нового розпису було знищено репрезентований у зондажах стінопис XV–XVI століття та малярство початку XX століття, виконане художниками майстерні О. Єрмакова на зразок розписів Володимирського собору в Києві. Такою ж виявилась доля монументальних розписів Т. Копистинського у церкві Собору Пресвятої Богородиці (XVIII століття) у с. Батятичі (Львівщина). 2019 року в с. Славське (Львівщина), у церкві Успіння Пресвятої Богородиці силами місцевої громади було збито стінопис початку XX століття авторства М. Сосенка і Ю. Буцманюка, який замінено новою поліхромією. Перелік актів вандалізму не обмежується культовими спорудами. 2019 року

у Львові забудовником було знищено монументальне мозаїчне панно «Море та риби» роботи В. Патики (1982), яке під тиском обуреної громадськості сьогодні відтворене в наближеній копії.

Розглядаючи сучасний стан української реставраційної справи через призму світових тенденцій, неможливо не зауважити національних особливостей процесу. Українська реставраційна діяльність позначена глибоким відривом від сучасних теоретичних напрацювань і реалізується в розмитому правовому полі без необхідної науково-дослідної бази. Реставраційні концепції значною мірою вибудовуються на досвіді радянської реставрації 1980-х років. «Позбувшись впливу російської реставраційної школи, ми водночас не спромоглися творчо і критично засвоїти реставраційний досвід європейських країн <...>. Чіткого уявлення про зміст та мету реставрації не має не тільки загал, але навіть значна частина мистецтвознавців, на наукові висновки яких суттєво впливають наслідки реставрації» [6, с. 296]. Досліджуючи проблеми реставраційної галузі в Україні, науковці виокремлюють такі негативні аспекти, як відгородженість від світового процесу, відсутність фахової літератури, друкованих періодичних видань, підручників і методичних посібників [5, с. 271]. Залишаються відкритими питання дослідницьких лабораторій при реставраційних осередках, їхнього технічного оснащення та комплектування фаховим персоналом. Не розв'язано проблеми із сертифікацією імпортованих реставраційних матеріалів, методиками їхнього застосування. Ефективному процесу навчання молодих спеціалістів перешкоджають суперечності між вимогами Міністерства культури та інформаційної політики України та Міністерства освіти та науки України [5, с. 270]. Складнощі з підвищенням кваліфікації спеціалістів експерти пов'язують із тим, що «в Україні є окремі елементи підготовки та атестації художників-реставраторів, що не поєднані єдиними підходами та принципами» [2, с. 337]. Така ситуація часто породжує проблеми етичного характеру. Відсутність єдиної національної реставраційної доктрини генерує внутрішній конфлікт між фахівцями. Його суттю є протиставлення реставраторами старших поколінь наукових здобутків радянської доби новітнім методам та технологіям, що їх засвоїли молоді реставратори на стажуваннях у країнах Західної Європи.

Для ефективної реалізації завдань збереження, охорони та реставрації об'єктів культурної спадщини ситуація вимагає якісних змін, які насамперед мають стосуватися теоретичних постулатів реставраційної науки. У контексті світових напрацювань, нові концепції української реставрації мають меншою мірою спиратись на об'єктивістські підходи другої половини XX століття. Слід змістити акценти до суспільних цінностей, розглядаючи пам'ятки як об'єкти сучасного культурного життя суспільства. Визнаючи суспільну цінність мистецьких творів як основу умову їхнього сталого збереження, важливими інструментами реставраційної діяльності мають стати громадська дискусія і компромісні рішення, спрямовані на врахування інтересів усіх зацікавлених сторін.

У практичній площині доцільно визначити окремі напрями розвитку вітчизняної реставрації. З огляду на велику кількість українських пам'яток, що перебувають у неналежному стані, сегмент інвазивної консервації та реставрації домінуватиме ще тривалий час. Тобто зусилля реставраторів значною мірою концентруватимуться на стабілізації та збереженні матеріальних структур об'єктів мистецтва. Необхідність виконання складних реставраційних процесів неминуче призведе до дедалі більшого засвоєння українською реставрацією світового досвіду. Ця тенденція вже сьогодні генерує зміни в реставраційній галузі. Усвідомлюючи низку вад вітчизняної професійної освіти, молоді реставратори охоче здобувають досвід у закордонних стажуваннях і спільних міжнародних реставраційних проектах. Опанувавши нові технологічні розробки та матеріали, нове покоління реставраторів використовує їх на українських пам'ятках. Очевидні переваги сучасних реставраційних підходів змушують до критичного перегляду старих реставраційних методик, а масове практичне використання імпортованих матеріалів вимагає їхнього вивчення та сертифікації.

Як і в сучасній світовій реставраційній практиці, дедалі більшого значення повинна набути превентивна консервація. Заходи зі збереження мистецьких об'єктів, що не супроводжуються трансформаціями матеріальних структур художніх творів, мають стати пріоритетними напрямами розвитку реставраційної справи. Ефективне управління ризиками та прогнозування загроз вимагає підготовки спеціалістів із превентивної реставрації, створення відповідних посад у штатних розписах як музейних установ, так і державних пам'яткоохоронних органів.

Болючою проблемою української реставрації залишається обмежена можливість проводити якісні наукові дослідження. Це головним чином пояснюється відсутністю у більшості реставраційних осередків хіміко-технологічних лабораторій, незадовільним технічним оснащенням тих лабораторій, що існують, недостатньою кількістю фахівців-аналітиків. Підвищення рівня технологічного забезпечення реставраційних процесів зумовить залучення до реставраційної діяльності більшої кількості вузькопрофільних спеціалістів, що зрештою призведе до нагальної необхідності формування науково-дослідних підрозділів.

Позитивні зміни в галузі залежать від рівня професійної освіти реставраторів, отже розвиток реставраційної діяльності в Україні сьогодні вимагає належної підготовки цих спеціалістів. Досвід інших країн і потенціал міжнародної співпраці відкривають перспективи для покращення ситуації. Важливим освітнім аспектом є збалансованість теоретичних знань і практичних навичок. Іноземні дослідники звернули увагу, що в навчальних процесах,

де теоретичні курси переважали над практичними, після завершення навчання молоді фахівці не могли виконувати навіть простих операцій [7, с. 119–132].

Не менш важливими для української реставраційної справи є питання післядипломної освіти та професійного становлення. Сьогодні фахове зростання реставратора визначається шляхом присвоєння кваліфікаційних категорій, за механізмом, успадкованим ще з радянських часів. І хоча чинну систему атестації експертне середовище розглядає в правовому та моральному вимірі як застарілу [2; 6], існування відповідних кваліфікаційних вимог для кожного фахового рівня є надзвичайно актуальним. Ці вимоги є своєрідним механізмом мотивації реставраторів для самоосвіти, вдосконалення, підняття свого професійного рівня.

Розвиток реставраційної діяльності в українському культурному просторі сьогодні демонструє важливість партисипації як додаткової можливості збереження об'єктів культурної спадщини. Залучення громадськості до проблем охорони пам'яток дозволяє максимально забезпечити реалізацію пам'яткоохоронних і реставраційних заходів. Серед основних методів партисипації, що стають сьогодні ефективним чинником збереження, є ревалоризація, комунікація фахівців із широкою суспільною аудиторією, впровадження освітніх програм для різних вікових груп та залучення громадськості до безпосередніх практичних заходів.

Отже, розвиток української реставраційної діяльності відбувається у контексті загальних світових тенденцій та позначений низкою особливостей. У сьогоднішніх реаліях лише наукове значення об'єкта є недостатнім аргументом для забезпечення його охоронного статусу. Залежність збереження від суспільного значення пам'ятки дає підставу дедалі більше розглядати реставраційну діяльність як функцію соціуму у сфері охорони культурної спадщини. Необхідними умовами розвитку української реставраційної справи є переосмислення теоретичних концепцій та усталених практичних підходів. Відомо, що багато питань, пов'язаних із реставрацією і збереженням, і далі є дискусійними і відрізняються рівнями впровадження у різних національних фахових школах. Беручи до уваги наукові розробки українських і західних вчених, не слід лишати осторонь корисні і вагомні напрацювання спеціалістів радянського періоду, які свого часу творили наукове підґрунтя сучасної реставрації. Все ж інституційні зміни, вдосконалення процесів освіти та професійного зростання, створення фахового інформаційного середовища, підвищення рівня технічного та аналітичного забезпечення є необхідними напрямами трансформації галузі, ефективним інструментом збереження об'єктів матеріальної культурної спадщини.

Література

1. Бобров Ю. Теория реставрации памятников искусства: закономерности и противоречия. Москва: Эдсмит, 2004. 344 с.
2. Карпов В. Парадокси атестації художників-реставраторів // Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності. Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (24–25 вересня 2020 р., Київ). Київ: Фенікс, 2020. С. 337–351.
3. Кемерон К. Нужно ли восстанавливать всемирное наследие? // Курьер ЮНЕСКО, 2017. № 2. С. 56–59. URL: <https://ru.unesco.org/courier/iyul-sentyabr-2017-g/nuzhno-li-vosstanavlivat-vsemirnoe-nasledie> (дата звернення: 15.09.2020).
4. Лоуэнталь Д. Прошлое — чужая страна / пер. с англ. А. Говорунова. Санкт-Петербург: Русский остров, 2004. 621 с.
5. Тимченко Т. Проблеми реставраційної освіти в Україні // Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності. Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (24–25 вересня 2020 р., Київ). Київ: Фенікс, 2020. С. 268–272.
6. Цитович В. Реставрація станкового живопису в Україні в світі атестації художників-реставраторів 2019 р. // Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності. Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (24–25 вересня 2020 р., Київ). Київ: Фенікс, 2020. С. 293–297.
7. Ashley-Smith J. Losing the edge: the risk of a decline in practical conservation skills // *Journal of the Institute of Conservation*. 2016. Vol. 39/2. P. 119–132. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/19455224.2016.1210015> (accessed 15.08.2020).
8. Druzik J. R. Introduction // Nazaroff W. W., Ligocki M. P., Salmon L. G., Cass G. R., Fall T., Jones M. C., Liu H. I. H., Ma T. *Airborne Particles in Museums*. Los Angeles: The Getty Conservation Institute, 1993. P. 1–3.
9. Marçal H. P. Conservation in an era of participation // *Journal of the Institute of Conservation*, 2017. Vol. 40/2. P. 97–104.
10. Muñoz-Viñas S. *Contemporary Theory of Conservation*. Reviews in Conservation. 2002. N. 3. P. 25–34.

References

1. Bobrov, Yu. G. (2004) *Teoriya restavratsii pamyatnikov iskusstva: zakonomernosti i protivorechiya*. Moscow: Edsmit.
2. Karpov, V. (2020) 'Paradoksy atestatsii khudozhnykiv-restavroriv' in *Muzei ta restavratsiia u konteksti zberezhenia kulturnoi spadshchyny: aktualni vyklyky suchasnosti. Materialy V Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii*. Kyiv: Feniks, pp. 293–297.
3. Cameron, C. (2017) 'Nuzhno li vosstanavlivat' vsemirnoe nasledie?'; *The UNESCO Courier*, 2, pp. 56–59 [online]. Available at: <https://ru.unesco.org/courier/iyul-sentyabr-2017-g/nuzhno-li-vosstanavlivat-vsemirnoe-nasledie> (Accessed 15 September 2020).
4. Lowenthal, D. (2004) *Proshloe — chuzhaya strana*. Saint Petersburg: Russkii ostrov.
5. Tymchenko, T. (2020) 'Problemy restavratsiinoi osvity v Ukraini' in *Muzei ta restavratsiia u konteksti zberezhenia kulturnoi spadshchyny: aktualni vyklyky suchasnosti. Materialy V Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii*. Kyiv: Feniks. P. 268–272.
6. Tsytovykh, V. (2020) 'Restavratsiia stankovoho zhyvopysu v Ukraini v svitli atestatsii khudozhnykiv-restavroriv 2019 r.' in *Muzei ta restavratsiia u konteksti zberezhenia kulturnoi spadshchyny: aktualni vyklyky suchasnosti. Materialy V Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii*. Kyiv: Feniks, pp. 293–297.
7. Ashley-Smith J. (2016) 'Losing the edge: the risk of a decline in practical conservation skills', *Journal of the Institute of Conservation*, 39/2, pp. 119–132 [online]. Available at: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/19455224.2016.1210015> (Accessed 15 August 2020).
8. Druzik, J. R. (1993) 'Introduction' in Nazaroff W. W., Ligocki M. P., Salmon L. G., Cass G. R., Fall T., Jones M. C., Liu H. I. H., Ma T. *Airborne particles in museums* Los Angeles: The Getty Conservation Institute, pp. 1–3.
9. Marçal, H. P. (2017) 'Conservation in an era of participation', *Journal of the Institute of Conservation*, 40/2, pp. 97–104.
10. Muñoz-Viñas, S. (2005) *Contemporary Theory of Conservation*. Oxford; Burlington, MA: Elsevier Butterworth-Heinemann.

Rishnyak O.

Restoration Activities in Ukraine in the Context of Global Conservation Trends

Abstract. The article studies the current state of the Ukrainian restoration industry in the context of development of new global concepts due to the threats and challenges of the present day. The general tendencies of political and economic interests, prevailing over cultural values, are outlined; the social value of the art object is determined as an important factor of its sustainable preservation. Attention is paid to the features of development of restoration activities in Ukraine; the main shortcomings and problems are identified; the ways of development of the national restoration industry in line with the developments of global restoration science are projected. The aim of the article is to study the state of restoration work in the Ukrainian, the impact of new global concepts and practical approaches to preservation on the development of Ukrainian restoration. The methodology includes general methods of theoretical research, general logical scientific methods of analysis, comparison and explanation. The main ways of involving communities into conservation and restoration activities were determined, including revaluation, communication of the conservation specialists with the general audience, implementation of educational programs aimed at various age groups.

Keywords: restoration activities, restoration, monument, protection of monuments, cultural heritage site.

Ришняк О. Б.

Реставрационная деятельность в Украине в контексте мировых тенденций охраны памятников

Аннотация. Исследуется существующее состояние украинской реставрационной отрасли в контексте развития новых мировых концепций, обусловленное угрозами и вызовами современности. Определены общие тенденции превалирования политико-экономических интересов над культурными ценностями, определена общественная ценность объекта искусства как весомый фактор его устойчивого сохранения. Обращено внимание на особенности развития реставрационной деятельности в Украине, выявлены основные недостатки и проблемы, спрогнозированы пути развития национальной реставрационной отрасли в русле наработок мировой реставрационной науки. Цель статьи заключается в изучении состояния реставрационного дела в Украине, влияния новых мировых концепций и практических подходов сохранения на развитие отечественной реставрации. В методологии использованы общенаучные методы теоретического исследования, логические научные методы анализа, сравнения и объяснения. Определены основные методы привлечения общественности к памятникоохранным и реставрационным мероприятиям. Среди них: ревалоризация, коммуникация специалистов с широкой аудиторией, внедрение образовательных программ для различных возрастных групп.

Ключевые слова: реставрационная деятельность, реставрация, достопримечательность, охрана памятников, объект культурного наследия.

Стаття надійшла до редакції 30.09.2020